

СТЫЛІСТЫЧНА МАРКІРАВАННЯ І МАДЫФІКАВАННЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ё РАМАНАХ І. МЕЛЕЖА «ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ», «ЗАВЕІ, СНЕЖАНЬ» І ІХ ПЕРАКЛАД НА НЯМЕЦКУЮ МОВУ

Фразеалагізмы з'яўляюцца яркім сродкам моўнай выразнасці і эмацыянальнасці, бо большасць з іх не толькі выконваюць наміна-тыўную функцыю (назваюць з'явы, прадметы, якасці ці дзеянні), але і даюць ім эмацыянальна-экспрэсіўную характарыстыку. Як слушна адзначае І.Я. Лепешаў, у сэнсавай структуры фразеалагічнай адзінкі звычайна прысутнічае стылістычнае значэнне – канататыўны элемент, які экспрэсіўна-эмацыянальна афарбоўвае прадметна-лагічнае значэнне фразеалагізма [1, с. 198].

Пераклад фразеалагічных адзінак даволі часта выклікае цяжкасці. Гэта звязана з тым, што фразеалогія – своеасаблівая і найбольш рухомая падсістэма мовы.

У беларускай філалогіі пытанні перакладу фразеалагізмаў не атрымалі належнага тэарэтычнага асэнсавання. Прац, прысвечаных вывучэнню ўстойлівых адзінак у супастаўляльным плане, не так і многа. Сярод іх можна назваць артыкулы Т.М. Трыпуцінай [2], П.І. Копанева і Т.А. Лавыш [3], Л.А. Новікавай [4], К. Шальманавай [5], А.С. Аксамітава [6], закра-

нае гэту праблему ў сваёй кнізе і Ф.М. Янкоўскі [7]. Аднак і ў гэтых працах вырашаюцца не ўсе пытанні, якія датычаць перакладу фразеалагічных адзінак.

Мэта артыкула – прааналізаваць, як перадаюцца на нямецкую мову стылістычна маркіраваныя і мадыфікаваныя фразеалагізмы раманаў «Людзі на балоце» і «Завеі, снежань».

Супастаўленне семантычна тоесных стылістычна маркіраваных фразеалагізмаў арыгінала і перакладу дае падставы вылучыць наступныя групы перакладных адпаведнікаў.

І. Беларускамоўнаму стылістычна афарбаванаму фразеалагізму адпавядае ў перакладзе фразеалагізм з аднолькавай семантыкай і экспрэсіўна-стылістычнай афарбоўкай. Пераважная большасць устойлівых адзінак гэтай групы з'яўляюцца вобразнымі і перакладаюцца:

1) з поўным захаваннем вобразнасці: – *Это ж трэба, штоб так разліло! – здзіўлялася Сарока. – То мароз, снег, то гразі – па вушы!* [8, с. 376] // *«So ein Schlamm aber auch!» jammerte die Saroka. «Mai Frost und Schnee, mal Dreck bis über biede Ohren!»* [9, с. 492]. Параўн.: бел. *па <самыя> вушы* (разм. 'вельмі многа') – ням. *bis über die (biede) Ohren* (разм. 'вельмі многа', дасл.: 'па вушы'). Абодва фразеалагізмы маюць аднолькавую семантыку, унутраную форму і экспрэсіўна-стылістычную афарбоўку.

Глушак не мог больш трываць, крыкнуў люта: – *Не ўтыкай носа, куды не трэба!* [8, с. 294] // *Hiuschak platzte endgültig der Kragen, wutentbrannt brüllte er sie an: «Steck deine Nase nicht in Sachen, die dich nichts angehen!»* [9, с. 387]. Параўн.: бел. *утыкаць нос* (праст. 'умешвацца ў што-н.') – ням. *die Nase in etw. stecken* (разм. фам. 'умешвацца ў што-н.', дасл.: 'сунуць нос у што-н.'). І.Я. Лепешаў кваліфікуе беларускамоўны фразеалагізм як кальку з нямецкай мовы [10, с. 349]. З гэтай прычыны абедзве фразеалагічныя адзінкі маюць аднолькавую вобразнасць і эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку;

2) з поўнай заменай вобразнасці: *«От жа дзікасьць! – злаваў Міканор. – Зубы заўтра не адзін на паліцу пакладзе, а – не думае, не беражэцца! Усё пад нож пусціць гатоў для дурнога свята!..»* [8, с. 172] // *Was für eine Unsitte! grübelte Mikantor erbost. Morgen werden die meisten am Hungertuch nagen, aber heute denkt keiner daran, zu sparen! Für dieses blöde Fest sind sie bereit, alles ans Messer zu liefern!* [9, с. 123]. Параўн.: бел. *пакласці зубы на паліцу* (разм. 'жывучы ў нястачы, пастаянна недаядаць, галадаць') – ням. *am Hungertuche nagen* (разм. 'галадаць', дасл.: 'грызці галодную хусцінку').

І хоць Хоня сам прызнаўся з нейкім вясёлым, адчайным шкадаваннем, што душа Хадоські не ляжыць да яго і «нічога людскага» ў іх, відаць, не выйдзе, Міканор, пэўна, усё ж не стаў бы на дарозе таварышу [8, с. 155] // *Und obwohl Chonja ihm mit scherzhaftkläglichem Miene gestanden hatte, daß Chadoskas Herz nicht ihm entgegenschlage und aus der Sache nichts «Gescheites» würde, wollte Mikantor seinem Freund nicht ins Gehege kommen* [9, с. 201]. Параўн.: бел. *стаяць на дарозе* (разм. 'знарок перашкаджаць каму-н.') – ням. *j-m ins Gehege kommen* (разм. 'перашкаджаць каму-н.', дасл.: 'лезці ў чый-н. агарод').

– *Слухаць нічога не хочуць. Хоць ты кол на галаве чашы!* [11, с. 30] // *«Die wollen von nichts hören. Man könnte sich den Mund fusselig reden!»* [12, с. 29]. Параўн.: бел. *хоць кол на галаве чашы* (праст. 'немагчыма пераканаць каго-н., растлумачыць каму-н. што-н., пра ўпартага чалавека') – ням. *sich den Mund fusselig reden* (разм. фам. 'нацерці сабе мазалі на языку' [спрабуючы пераканаць каго-н.]).

Як бачна з прыведзеных прыкладаў, унутраная форма сэнсавых адпаведнікаў не заўсёды супадае. Аднак, на думку І.Я. Рэцкера, «не мае значэння, захоўваецца вобразнасць выразу ці замяняецца, пераклад фразеалагічных адзінстваў павінен быць па магчымасці вобразным. <...> Фразеалогію трэба перадаваць фразеалогіяй, асабліва калі перакладаюцца фразеалагічныя адзінствы» [13, с. 151]. Трэба адзначыць, што перакладчыкам раманаў нават пры ўжыванні фразеалагізма з іншай унутранай формай удалося захаваць яго эмацыянальную і стылістычную афарбоўку. Пераклад з поўнай заменай вобразнасці пры захаванні сэнсу выразу і яго экспрэсіўна-стылістычнай афарбоўкі можна лічыць адэкватным.

Аднак аднолькавая ўнутраная форма беларускамоўнага і нямецкамоўнага фразеалагізмаў іншы раз прыводзіць да недакладнага перакладу. Так, фразеалагізм *абкруціць вакол пальца* ('спрытна, хітра ашукаць, падмануць каго-н.') перакладаецца на нямецкую мову ўстойлівым выразам з падобнай унутранай формай (*um den (kleinen) Finger wickeln*), але з іншым значэннем ('падпарадкаваць сваёй волі каго-н.'): – *Таго Міканора каморнік сорак разоў абкруціць вакол пальца! Такого грамацея, як Міканор!..* [8, с. 289] // *«So einen wie Mikantor kann der Landvermesser hundertmal um den kleinen Finger wickeln! Da braucht man einen gelehrten Mann!»* [9, с. 379]. Такі пераклад мэтазгодна лічыць недакладным, бо сэнс сказа скажаецца.

II. Беларускамоўнаму стылістычна афарбаванаму фразеалагізму адпавядае ў перакладзе

фразеалагізм з тым жа значэннем, аднак іншай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай і прыналежнасцю да іншага функцыянальнага стылю: *Яўхім кінуў позіркам на Ганну, буркнуў строга Ларывону: – І ты – языком не пляскай!* [8, с. 201] // *Jauchim schielte zu Hanna hinüber und knurrte Larywon an: «Halt die Klappe!»* [9, с. 261]. Параўн.: бел. *пляскаць языком* (разм. *неадабр.* 'гаварыць упустую, пустасловіць') – ням. *halt die Klappe!* (груб. 'сціхні'). Нямецкамоўны фразеалагізм не адпавядае беларускамоўнаму паводле эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі, паколькі мае грубавата-зніжаны змест і ярка выражанае адценне вульгарнасці.

Але калі ён [Васіль], сам не хочучы таго, насуперак усяму, што казаў розум, як апантаны, лавіў кожны яе рух, яна [Ганна] хоць не магла не думаць, што ён тут, нават вокам не кінула [8, с. 144] // *Während er wider seinen Willen und gegen alle Vernunft wie gebannt jede ihrer Bewegungen verfolgte, würdigte sie ihn nicht einmal eines Blickes. Dabei mußte sie wissen, daß er hier war* [9, с. 186]. Параўн.: бел. *кінуць вокам* (разм. 'глянуць мелькам, імгненна') – ням. *j-n keines Blickes würdigen* (высок. 'не быць вартым нават чыйго-н. погляду').

«Што будзе, тое будзе!» – прайшло ў галаве, гарачае, адважнае [11, с. 212] // *Ach, komme was da wolle! dachte sie schließlich* [12, с. 79]. Параўн.: бел. *што будзе тое будзе* (разм. 'выказванне рашучасці, гатоўнасці да ўсяго') – ням. *komme, was da wolle* (высок. 'як бы там ні было'). Беларускамоўным фразеалагізмам уласціва стылістычнае адценне размоўнасці, нямецкамоўным – узнёсласці, урачыстасці.

III. Беларускамоўнаму стылістычна афарбаванаму фразеалагізму адпавядае ў нямецкамоўным перакладзе стылістычна нейтральны з тым жа значэннем: – *Не ўдумай, барані бог, чаго паганяго! Са свету жывуць!* [8, с. 330] // *«Mein Gott, überstürze bloß nichts! Wir würden unsres Lebens nicht mehr froh werden!»* [9, с. 435]. Параўн.: бел. *жыць са свету* (разм. 'ствараючы невыносныя ўмовы, давесці каго-н. да смерці; згубіць, знішчыць') – ням. *seines Lebens nicht mehr froh werden* ('страціць цікавасць да жыцця').

– *Карчоў ёто работа! – заявіў Васіль. – Етыя цяпер не дадуць спуску!* [8, с. 349] // *«Das ist Strunks Arbeit!»* erklärte Wassil. *«Die lassen uns jetzt nicht in Ruhe leben»* [9, с. 458]. Параўн.: бел. *не даць спуску* (разм. 'не патураць, не пакідаць без пакарання якія-н. дзеянні, учынкi і пад.') – ням. *j-n nicht in Ruhe lassen* ('не даць спакою каму-н.').

Як паказваюць прыведзеныя вышэй прыклады, пераклад стылістычна афарбаванага фразеалагізма стылістычна нейтральным зніжае эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку тэксту, і таму такі пераклад мэтазгодна лічыць недакладным. Паводле слухнага меркавання І.Я. Рэцкера, «пры перакладзе вельмі важна ўлічваць экспрэсіўна-стылістычны бок фразеалагічнай адзінкі і перадаваць яе раўназначнымі сродкамі. Насычаны фразеалагізмамі арыгінал павінен захоўваць стылістычную насычанасць і ў перакладзе» [13, с. 156].

Яркім стылістычным сродкам з'яўляюцца і абноўленыя фразеалагізмы. Для мовы раманаў І. Мележа тыповыя наступныя прыёмы структурна-семантычнай трансфармацыі фразеалагізмаў:

1. Замена кампанента фразеалагізма іншым словам. Ужыванне гэтага прыёму абумоўліваецца ідэйна-стылістычнымі задачами пісьменніка, неабходнасцю дастасаваць фразеалагічную адзінку да кантэксту: *Ат, няхай гавораць што хочуць, чалавеку рота не залепіш, калі язык сярбіць* [8, с. 68] // *Aber mochten sie ruhig reden, man kann einem Menschen den Mund nicht zustopfen, wenn ihm die Zunge juckt* [9, с. 86]. Мадыфікаваны фразеалагізм *рота не залепіш* утвораны на аснове узуальнага *закрыць рот* (разм. *неадабр.* 'прымусіць маўчаць каго-н.') шляхам замены кампанента *закрыць* экспрэсіўна больш зніжаным *залепіць*. На нямецкую мову гэты фразеалагізм перакладзены сэнсавым адпаведнікам *j-m den Mund stopfen* (разм. 'прымусіць маўчаць каго-н.'). які паводле экспрэсіўна-стылістычнай афарбоўкі адпавядае трансфармаванаму фразеалагізму арыгінала.

Грозны незнаёмы раптам загадаў: – Лезь дахаты. Ды глядзі, дзяржы язык за губою [8, с. 44] // *Dann befahl der Unbekannte plötzlich: «Loß, marsch nach Haus. Und halt ja die Zunge im Zaum»* [9, с. 55]. Аказіянальны фразеалагізм *дзяржаць язык за губою* ўтвораны на аснове узуальнага *трымаць язык за зубамі* (разм. 'нічога не гаварыць лішняга, быць асцярожным у выказваннях; маўчаць, калі трэба') шляхам замены кампанента *зубы* на *губа*. Абноўлены фразеалагізм прыцягвае ўвагу чытача нечаканым спалучэннем слоў, стварае ўражанне непаўторнасці, павялічвае экспрэсіўнасць выказвання. На нямецкую мову беларускамоўная ўстойлівая адзінка *трымаць язык за зубамі* перакладаецца семантычным адпаведнікам *die Zunge im Zaum halten* ('трымаць язык за зубамі'), які перадае сэнс выказвання, але не адпавядае індывідуальна-аўтарскаму варыянту фразеалагізма ў тэксце арыгінала.

2. Фразеалагічная алузія. Сутнасць гэтага прыёму ў тым, што разбураецца традыцыйная

структура фразеалагізма і ўжываецца адзін ці некалькі яго кампанентаў, часта граматычна змененых, якія нагадваюць узуальны прататып дэфармаванага выразу: «*Няхай сам абабіваецца [Чарнушка], калі такая ўрода!..*» А *Васіль не дасць, каб клалі палец у рот! Не папусціцца!..* [8, с. 19] // *Seine Sache, wenn er so einfältig war. Wassil würde sich jedenfalls nicht in die Suppe spucken lassen. Er würde sich wehren* [9, с. 22]. З кантэксту без асаблівых цяжкасцей аднаўляецца узуальны фразеалагізм *палец у рот не кладзі* (разм. 'хто-н. такі, што можа пастаяць за сябе, з кім трэба быць асцярожным'), для якога характэрна застыласць дзеяслоўнага кампанента ў другой асобе адзіночнага ліку. У тэксце фразеалагічная адзінка відазмяняецца: дзеяслоў ужываецца ў множным ліку. Для перадачы ўстойлівай адзінкі на нямецкую мову выкарыстоўваецца фразеалагізм з іншай унутранай формай *j-m in die Suppe spucken* (разм. 'перашкаджаць здзяйсненню чыіх-н. планаў', дасл.: 'пляваць каму-н. у суп'), які добра стасуецца да кантэксту і супадае з беларускамоўным паводле стылістычнай афарбоўкі, хоць і не адпавядае аўтарскаму варыянту ўстойлівай адзінкі ў тэксце арыгінала.

– *Пан! От бо сказала! Куры падохнуць ад смеху!* [8, с. 350] // «*Der Pan! Da hast du was gesagt! Da lachen sich ja die Hühner tot!*» [9, с. 459]. У прыведзеным прыкладзе дэфармаваны фразеалагізм створаны на аснове узуальнага *куры засмяюць* (разм. *неадабр.* 'хто-н. зробіць што-н. недарэчнае, вартае клінаў, насмешкі'). Письменнік знарок змяняе ўстойліваю адзінку, каб надаць ёй грубаватае адценне і такім чынам дастасаваць да кантэксту. Перакладчык у сваю чаргу таксама арыентуецца на кантэкст і замест таго, каб выкарыстаць эквівалентны нямецкамоўны фразеалагізм *da lachen (ja) die Hühner!* (разм. *фам.* 'курам на смех!'), замяняе стылістычна нейтральны дзеяслоўны кампанент фразеалагічнай адзінкі *lachen* ('смяцца') на *sich toflachen* (разм. 'паміраць ад смеху'). У выніку нямецкамоўны фразеалагізм больш дакладна перадае сэнс і стылістычную афарбоўку дэфармаванай устойлівай адзінкі арыгінала.

3. Элімінацыя кампанентаў фразеалагізма. Аўтар апускае кампанент фразеалагічнай адзінкі з мэтай імітацыі жывой народнай гаворкі, адлюстравання разнастайных эмацыянальных адносін паміж персанажамі: – *Горай толькі сабе робіш! Круціць хочаш?* [8, с. 59] // «*Du machst die Sache für dich bloß noch schlimmer. Willst du mir Sand in die Augen streuen?*» [9, с. 74]. Адсутны кампанент фразеалагізма *круціць мазгі* (праст. *неадабр.* 'выклікаць збянтэжанасць, разгубленасць; заблытваць каго-н.') аднаўляецца з кантэксту паводле наяўнага

кампанента. Нямецкамоўны фразеалагізм *j-m Sand in die Augen streuen* ('падманваць каго-н.') не адпавядае аўтарскаму варыянту ў тэксце арыгінала і перадае толькі сэнс беларускамоўнай устойлівай адзінкі.

– *Е такія малітвы, што як пачуе ён [вядзьмак], дак як ліст затрасецца, – сказаў нехта тонам знаўцы. – Толькі трэ знаць яе, тую малітву...* [8, с. 70] // «*Es gibt Gebete, bei denen er wie ein Blatt zittert*», *sagte jemand im Ton eines Eingeweihten.* «*Man muß so ein Gebet bloß kennen*» [9, с. 88]. Кампаратыўны фразеалагізм *як асінавы ліст* [калаціцца] ('вельмі моцна'), які лёгка аднаўляецца з кантэксту, агульны для беларускай і нямецкай моў (ням. *wie Espenlaub zittern*). Нягледзячы на наяўнасць семантычнага адпаведніка, беларускамоўны фразеалагізм на нямецкую мову перакладзены даслоўна. Гэта тлумачыцца неабходнасцю перадаць аўтарскі варыянт устойлівай адзінкі ў тэксце арыгінала.

Пры перакладзе фразеалагізмаў семантычнымі адпаведнікамі не заўсёды захоўваецца іх вобразнасць і экспрэсіўна-стылістычная афарбоўка, хоць у большасці выпадкаў перакладчыкам раманаў удалося перадаць функцыянальна-стылістычныя асаблівасці беларускамоўных устойлівых адзінак. Найбольш складаным з'яўляецца пераклад мадыфікаваных фразеалагізмаў, таму што яны могуць перадавацца як семантычным адпаведнікам, так і даслоўна. Аднак толькі пры калькаванні можна захаваць аўтарскі варыянт фразеалагізмаў арыгінала. Параўнальны аналіз беларускамоўных і нямецкамоўных фразеалагічных адзінак дае магчымасць зрабіць вывад аб тым, што якасць перакладу залежыць ад майстэрства перакладчыка, ад яго ўмення перадаваць фразеалагізмы раўназначнымі сродкамі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Лепешаў, І.Я.* Фразеалогія сучаснай беларускай мовы / І.Я. Лепешаў. – Мінск, 1998.
2. *Трыпуціна, Т.М.* Да праблемы перакладу фразеалагізмаў / Т.М. Трыпуціна // Філалогія: зб. навук. прац. – Мінск, 1974. – С. 207–210.
3. *Копанеў, П.І.* Аб перакладзе семантыка-сітаксічных адзінак рамана І. Мележа «Людзі на балоце» / П.І. Копанеў, Т.А. Лавыш // Весці АН БССР. Серыя грамад. навук. – 1981. – № 2. – С. 113–118.
4. *Новікова, Л.А.* Фразеологізмы в произведениях В. Быкова и их русском переводе / Л.А. Новікова // Русский язык: межвед. сб. – Минск, 1984. – Вып. 3. – С. 67–72.
5. *Шальманова, К.І.* Пра некаторыя разыходжанні ў фразеалагічных мікрасістэмах: На матэрыяле біблейскага і антычных міфалагізмаў у англійскай і беларускай мовах / К.І. Шальманова // Роднае слова. – 2000. – № 12. – С. 39–41.
6. *Аксамітаў, А.С.* Беларуская фразеалогія ў адносінах да польскай і рускай: Параўнальна-

- тыпалагічны аспект / А.С. Аксамітаў // Роднае слова. – 2001. – № 7. – С. 34–36.
7. Янкоўскі, Ф.М. Беларуская фразеалогія / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск, 1981.
8. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск, 1983. – Т. 5: Людзі на балоце.
9. Melesh, I. Menschen im Sumpf / I. Melesh. – Berlin, 1974.
10. Лепешаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мінск, 2004.
11. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. – Мінск, 1983. – Т. 7: Заваі, снежань.
12. Melesh, I. Dezember, Stürme / I. Melesh // Sowjetliteratur. – 1981. – № 2. – С.10–99.
13. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М., 1974.

SUMMARY

The article analyzes the translation of phraseological units from the novels written by I. Melezh «People of the Marsh», «Blizzards. December in the German language». The article deals with stylistic phraseological units, among which three groups of translation correlation are distinguished. The translation of modified phraseological units is studied; some ways of structural-semantic transformation of phraseological units are under consideration.